

Uchwała z dnia 24 stycznia 2007 r., III CZP 149/06

Sędzia SN Jacek Gudowski (przewodniczący)

Sędzia SN Antoni Górski

Sędzia SN Grzegorz Misiurek (sprawozdawca)

Sąd Najwyższy w sprawie z wniosku Andrzeja A. przy uczestnictwie Eugeniusza A. i Bernarda A. o sporządzenie spisu inwentarza, po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 24 stycznia 2007 r. zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Okręgowy w Szczecinie postanowieniem z dnia 14 września 2006 r.:

"Czy zstępny wydziedziczony w testamencie jest osobą legitymowaną czynnie do wystąpienia z wnioskiem o sporządzenie spisu inwentarza na podstawie art. 637 § 1 k.p.c.?"

podjął uchwałę:

Spadkobierca wydziedziczony może żądać sporządzenia spisu inwentarza, jeżeli uprawdopodobni, że jest uprawniony do zachowku (art. 637 § 1 k.p.c.).

Uzasadnienie

Wnioskodawca Andrzej A. wystąpił z wnioskiem o sporządzenie spisu inwentarza majątku spadkowego po zmarłym w dniu 18 kwietnia 2003 r. ojcu Fryderyku A. W uzasadnieniu wskazał, że jest uprawniony do zachowku i zamierza dochodzić roszczenia z tego tytułu przeciwko spadkobiercy testamentowemu Bernardowi A.

Sąd Rejonowy w Szczecinie postanowieniem z dnia 5 kwietnia 2006 r. uwzględnił wniosek i zlecił dokonanie spisu inwentarza komornikowi sądowemu przy Sądzie Rejonowym w Szczecinie. Postanowienie to zaskarżył apelacją uczestnik Bernard A., zarzucając naruszenie art. 637 § 1 k.p.c. przez uznanie, że

wnioskodawca jest osobą uprawnioną do zachowku, a tym samym legitymowaną do zgłoszenia wniosku o sporządzenie spisu inwentarza.

Przy rozpoznawaniu apelacji Sąd Okręgowy w Szczecinie – po dokonaniu ustalenia, że spadkodawca w testamencie notarialnym, na podstawie którego skarżący nabył spadek, wydziedziczył wnioskodawcę – powziął poważne wątpliwości, którym dał wyraz w zagadnieniu prawnym przytoczonym na wstępie. (...)

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Postępowanie w przedmiocie sporządzenie spisu inwentarza uregulowane zostało przepisami art. 637-639 k.p.c. oraz rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 października 1991 r. w sprawie szczegółowego trybu postępowania przy zabezpieczaniu spadku i sporządzaniu spisu inwentarza (Dz.U. Nr 92, poz. 411 – dalej: "rozporządzenie"). Postępowanie to ma na celu ustalenie składu i wartości całego spadku, do spisu inwentarza wciąga się bowiem majątek spadkodawcy z zaznaczeniem wartości każdego przedmiotu, a także długi spadku. Wykazuje się też w nim wartość czystego spadku, z uwzględnieniem wartości rzeczy i praw spornych (§ 28 ust. 1 rozporządzenia).

W judykaturze oraz w piśmiennictwie podkreśla się znaczenie spisu inwentarza jako instrumentu zapewniającego ograniczenie odpowiedzialności spadkobierców za długi spadkowe (por. uzasadnienie uchwały Sądu Najwyższego z dnia 23 sierpnia 2006 r., III CZP 52/06, OSNC 2007, nr 5, poz. 72). Nie ulega wątpliwości, że sporządzenie spisu inwentarza służy realizacji nie tylko roszczenia o zapłatę długu spadkowego, ale również roszczeń o zachówek oraz o wykonanie zapisu. Z tego właśnie względu ustawodawca do kręgu podmiotów legitymowanych do złożenia wniosku o sporządzenie spisu inwentarza zaliczył w art. 637 § 1 k.p.c. spadkobierców, uprawnionych do zachowku oraz zapisobierców. Zastrzegł jednak wyraźnie – co należy podkreślić – że osoby te nie muszą wykazywać swego uprawnienia, gdyż wystarczające jest jego uprawdopodobnienie.

Zgodnie z art. 991 § 1 k.c., uprawnionymi do zachowku są zstępni, małżonek oraz rodzice spadkodawcy, którzy byliby powołani do spadku z ustawy. Osoby te mogą zostać pozbawione uprawnienia do zachowku w następstwie wydziedziczenia dokonanego przez spadkodawcę w testamencie z przyczyn określonych w art. 1008 pkt 1-3 k.c. Wyrażona przez spadkodawcę w testamencie wola pozbawienia uprawnionego należnego mu zachowku nie zawsze jednak odniesie zamierzony

skutek. Wydziedziczenie może zostać dokonane skutecznie jedynie w ważnym testamencie, oczywiste jest bowiem, że nieważność testamentu pociąga za sobą nieważność wydziedziczenia. Tak samo ocenić należy wydziedziczenie dokonane z przyczyny nieprzewidzianej przez ustawodawcę, bądź też zdziałane w testamencie w sposób uniemożliwiający zidentyfikowanie przyczyny wydziedziczenia (art. 1009 k.c.). Bezskuteczne jest również wydziedziczenie, jeżeli okaże się, że uzasadniająca je przyczyna w rzeczywistości nie istnieje albo że spadkodawca przebaczył uprawnionemu do zachowku (art. 1010 k.c.).

Nie może budzić wątpliwości, że skoro wadliwe wydziedziczenie nie wywołuje skutku zamierzonego przez spadkodawcę, uprawniony może dochodzić zachowku powołując się na nieważność lub bezskuteczność wydziedziczenia. Stanowisko takie prezentowane jest konsekwentnie w orzecznictwie (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 23 czerwca 1998 r., III CKN 561/97, nie publ., z dnia 7 listopada 2002 r., II CKN 1397/00, nie publ. oraz z dnia 9 grudnia 1974 r., I CR 873/74, nie publ.). Aprobuje je także doktryna.

Możliwość wykazania bezskuteczności (nieważności) wydziedziczenia, a w konsekwencji zachowania roszczenia o zachówek, usprawiedliwia interes uprawnionego do żądania sporządzenia spisu inwentarza, w takiej bowiem sytuacji niewątpliwie wchodzi w rachubę uprawdopodobnienie uprawnienia do zachowku.

Legitymacja spadkobiercy, który został wydziedziczony, do zgłoszenia wniosku o sporządzenie spisu inwentarza uzasadniona jest także przyjętym przez ustawodawcę mechanizmem zaspokojenia prawa do zachowku. Zgodnie z art. 991 § 2 k.c., jeżeli uprawniony nie otrzymał należnego mu zachowku w postaci powołania do spadku, zapisu albo darowizny uczynionej przez spadkodawcę, przysługuje mu przeciwko spadkodawcy roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej potrzebnej do pokrycia lub uzupełnienia zachowku. Sformułowanie takiego roszczenia wymaga, rzecz jasna, sprecyzowania dochodzonej kwoty (art. 187 § 1 pkt 1 k.p.c.). W sytuacji, w której wydziedziczony nie jest w posiadaniu spadku, spis inwentarza może stanowić dla niego jedyne źródło wiedzy o składzie i wartości spadku. Uznanie zatem, że w świetle art. 637 § 1 k.p.c. wydziedziczony nie ma uprawnienia do złożenia wniosku o sporządzenie spisu inwentarza pozbawiłoby go możliwości wystąpienia z roszczeniem o zachówek. Taką wykładnię wymienionego przepisu trzeba zdecydowanie odrzucić.

Roszczenie o zachowek objęte zostało konstytucyjną ochroną dziedziczenia (art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji). Pojęcie dziedziczenia – jak wyjaśnił Trybunał Konstytucyjny – nie może być rozumiane wąsko tylko jako określony sposób przejścia praw i obowiązków majątkowych przysługujących osobie fizycznej do chwili jej śmierci na inną osobę lub osoby (wyrok z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99, OTK Zb.Urz. 2001, nr 1, poz. 5). Prawo dziedziczenia postrzegane być musi w szerszym kontekście, z uwzględnieniem spoczywającego na organach państwa obowiązku zapewnienia ochrony wszelkich praw obligacyjnych związanych ze spadkiem, jak zapis lub zachowek, w tym ustanowienia i zagwarantowania odpowiednich procedur niezbędnych do realizacji tych praw (por. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 lutego 1999 r., K 23/98, OTK Zb.Urz. 1999, nr 2, poz. 25). Wykładnia art. 637 § 1 k.p.c., zgodnie z którą spadkobierca wydziedziczony jest legitymowany do żądania sporządzenia spisu inwentarza, jeżeli uprawdopodobni swoje uprawnienie do zachowku, wskazania te w pełni uwzględnia. Nie prowadzi ona, wbrew obawom wyrażonym przez Sąd Okręgowy, do naruszenia innej konstytucyjnie chronionej wartości, jaką jest prawo spadkobiercy do prywatności (art. 47 Konstytucji), skoro – co wynika z przytoczonych wyżej rozważań – bez ograniczenia ochrony tego prawa nie jest możliwe zapewnienie realnej ochrony prawa dziedziczenia.

Z tych względów Sąd Najwyższy rozstrzygnął przedstawione zagadnienie, jak w uchwale (art. 390 § 1 k.p.c.).